

ЛІНГВОКОГНІТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВОЛЯ* В ГОВІРКАХ БОЙКІВЩИНИ ТА СЛОБОЖАНЩИНИ

Крехно Т. І.

*кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
пров. Руставелі, 7, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-6656-4808
krehno.t@i.ua*

Міняйло Р. В.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
пров. Руставелі, 7, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-9392-594X
roman298@gmail.com*

Ключові слова: *розмовний діалектний побутовий дискурс, чуттєве мовомислення, концепт ВОЛЯ, семантична організація, перетин понятійних полів концептів, особливості омовлення.*

Концептуальний аналіз не втратив значущості в антропоцентричній парадигмі сучасного мовознавства, оскільки в омовлених семантичних складниках кожного загальнокультурного концепту актуалізуються важливі для представника певної етноспільноти аспекти реального світу, у яких – невичерпність смислів людського буття. Тому за мету в пропонуваній розвідці було поставлено виявлення семантичної організації концепту ВОЛЯ та особливостей вербалізації відповідних структурно-семантичних його складників у картині світу бойків і слобожан, а саме в оповідних текстах цих представників дистантних лінгвокультурних ареалів України. Методологію дослідження склали суцільна вибірка лінгво-семантичних складників концепту ВОЛЯ із записаного влітку 2021 року діалектологічного матеріалу, семантико-смысловий аналіз виокремлених мовленнєвих структур.

Ядром у семантичній організації концепту ВОЛЯ в етносвідомості бойків визначено семантими ‘незалежність’ і ‘визвольна боротьба’ (на перетині понятійних полів концептів ВОЛЯ і ГОРА) як основоположні структурно-семантичні елементи особистісного світогляду бойка / бойкині, тісно пов’язаного з гірським мікросвітом. Семантима ‘патріот’ у мовно-культурному просторі Бойківщини – базовий ідентифікатор особистості (тут концепт ВОЛЯ перетинається з концептом ЛЮДИНА). Натомість для слобожан ключовим ідентифікатором особистості (ЛЮДИНИ) виступає семантима ‘професія (рід занять)’.

На перетині понятійних полів концептів ВОЛЯ і ЗАХИСНИК у наративах бойків фіксуємо семантему ‘мовна стійкість’ як результат онтологічного осмислення категорій ЗАВОЙОВНИК – ЗАХИСНИК.

Семантима ‘обмеження прав і свобод’ у наративах бойків вербалізується насамперед у контексті історій про поневолення рідної землі окупантами (особливо виразно об’єктивується в спогадах про особисте життя, про персональну несвободу), а в наративах слобожан – через рефлексії

щодо трудової діяльності, де семантичний складник ‘праця як основа життєдіяльності’ виступає здебільшого зі схвальною конотацією. Ядром же у семантичній організації концепту ВОЛЯ в етносвідомості слобожан є семантема ‘привілля’ (естетичний досвід, що стимулює почуття радості й захвату, витворює стан душевної рівноваги).

Перспективою дослідження вважаємо порівняльний аналіз лінгво-семантичних складників концепту ВОЛЯ в українському говірковому і художньому дискурсах.

LINGUOCOGNITIVE REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF WILL IN THE DIALECTS OF BOIKIVSHCHYNA AND SLOBOZHANSCHYNA

Krekhno T. I.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
of the Kharkiv Regional Council
Rustaveli lane, 7, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6656-4808
krekhno.t@i.ua*

Minyailo R. V.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
of the Kharkiv Regional Council
Rustaveli lane, 7, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9392-594X
roman298@gmail.com*

Key words: *colloquial dialectal everyday discourse, sensual language thinking, concept of WILL, semantic organization, intersection of conceptual fields of concepts, speech features.*

Conceptual analysis has not lost its significance in the anthropocentric paradigm of modern linguistics because the semantic components of each general cultural concept, which are important for a representative of a certain ethnic community, actualize aspects of the real world, including the inexhaustibility of the meanings of human existence. Therefore, the purpose of the proposed study was to identify the semantic organization of the concept of WILL and the peculiarities of verbalization of its corresponding structural and semantic components in the worldview of Boiky and Slobozhans, namely, in the narrative texts of these representatives of distant linguistic and cultural areas of Ukraine. The methodology of the study was based on a continuous sampling of the linguistic and semantic components of the concept WILL from dialectological material recorded in the summer of 2021, as well as semantic analysis of the selected speech structures.

The semantics of ‘independence’ and ‘liberation struggle’ (at the intersection of the conceptual fields of WILL and MOUNTAIN) are revealed as the core part of the semantic organization of the concept of WILL in the ethnic consciousness of Boiky as the fundamental structural and semantic elements of the personal worldview of Boiky, which is closely related to the mountain microcosm. The semantic ‘patriot’ in the linguistic and cultural space of the Boikivshchyna is a basic identifier of a person (here the concept of WILL intersects with the concept of HUMAN). For Slobozhans, on the other hand, the

semantic ‘profession (occupation)’ is the key identifier of a person (HUMAN). At the intersection of the conceptual fields of WILL and DEFENDER in the narratives of Boiky, we fix the semantics of ‘language stability’ because of the ontological comprehension of the categories of INVADER – DEFENDER. The semantic ‘restriction of rights and freedoms’ in the narratives of Boiky is verbalized primarily in the context of stories about the enslavement of their native land by the occupiers (it is especially clearly objectified in memories of personal life, personal unfreedom), and in the narratives of Slobozhans – through reflections on labor activity, where the semantic component ‘labor as the basis of life’ is mostly used with a positive connotation. The core semantic organization of the concept of WILL in the ethnic consciousness of Slobozhans is the semanteme of ‘space / open air’ (aesthetic experience that stimulates feelings of joy and delight, creates a state of mental balance). This study conducts a comparative analysis of the linguistic and semantic components of the concept of freedom in Ukrainian dialectal and literary discourses.

Постановка проблеми. Видатний мовознавець Олександр Опанасович Потебня писав, що «індивідуальна психологія засвідчує не лише спільні для загалу закони душевного життя, а й можливе різноманіття й оригінальність неподільного; так психологія народів має засвідчити можливість відмінності національних особливостей і побудови мов як наслідок загальних законів народного життя» (переклад Т. К., Р. М.) [1, с. 48]. Відповідно у вербалізованих моделях актуалізуються лише значущі для певної етноспільноти аспекти реального світу. Тому особливої ваги в розумінні взаємодії національної свідомості та мови набуває розмовний діалектний побутовий дискурс, що й зумовило **актуальність** дослідження. Породжені спонтанно, у невимушеній комунікативній ситуації, не стримувані приписами мовознавства говіркові наративи фіксують наївне, раціональне й одночасно чуттєве мовомислення, об’єктивують архаїчні моделі бачення світу й себе в ньому.

Мета статті – установити семантичну організацію концепту ВОЛЯ та особливості омовлення (вербалізації) відповідних структурно-семантичних його складників у картині світу бойків і слобожан. Відповідно **об’єктом дослідження** стала тема ВОЛІ (в усій повноті смислів цього поняття) в оповідних текстах (нарративах) представників різних лінгвокультурних ареалів України, **предметом дослідження** – особливості лінгво-семантичного відображення концепту ВОЛЯ у свідомості носіїв дистантних бойківського і слобожанського говорів.

Практичний матеріал дослідження. Проаналізовані в статті тексти записано влітку 2021 року, а саме дослідження науково-педагогічні працівники кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Харківської гуманітарно-педагогічної академії спільно зі здобувачами-філологами здійснювали в межах реалізації

наукового гранту «Динаміка етнокультурних концептів Сходу і Заходу (на матеріалі говірок Центральної Слобожанщини і Бойківщини)» [2; 3; 4] за часткової фінансової підтримки Канадського інституту українознавства – осередку українсько-канадських студій із гуманітарних наук University of Alberta (з фонду Василя Кравченка).

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт ВОЛЯ є одним зі значущих для українства, постає ключовим поняттям в історії України, у витворенні національної свідомості. Тому варто розглянути автентичність національного самовизначення бойків і слобожан через актуалізацію концепту ВОЛЯ в говіркових текстах¹. Структуру статті зумовив своєрідний спосіб організації уявлень про волю у мовній картині світу (МКС) бойків і слобожан.

1. Семантична організація концепту ВОЛЯ в МКС бойків

Уявлення про волю як фрагмент картини світу – «продукт» тривалого культурно-історичного шляху спільноти бойків. Ядром частини концепту ВОЛЯ ми виявили семантими ‘незалежність’, ‘визвольна боротьба’. Ці структурно-семантичні елементи основоположні в особистості бойка. Способи вербалізації визначених семантем – це й пряме декларування, й імпліцитна матеріалізація. Відкрите свідоме ствердження нескореності духу людей: *Ви мене зрозуміли? Духу бойка важливо, в першу чергу, не маєтки, а внутрішнє переконання, що ми не під ким ніколи... Чи ви зрозуміли? Бойки відстоювали незалежність* (Олена, 66 років, Тухля). Наполегливо повторювані метамовні формули *Ви мене зрозуміли? Чи ви зрозуміли?* засвідчують як непохитність

¹ Для зручності сприймання тексти подано в орфографічному записі з фіксацією діалектних чи індивідуальних особливостей мовлення оповідача – Т. К., Р. М.

світоглядних позицій мовця, так і його прагнення вплинути на систему уявлень і цінностей слухача (адресата, реципієнта). Для мовця надзвичайно важливо спричинити формування у свідомості адресата поняття, що є ключовим в ідентифікації бойка.

Такий інтелектуально-діалогічний характер міркувань про ВОЛЮ є типовим для бойків. Персональні умовисновки одночасно стають установками на формування нового знання у слухачів. Окрім згаданих метамовних конструкцій, фіксуємо інтерпретаційне перекодування власної думки як імпульс до програмування певної моделі поведінки адресата. Так, наприклад, тезу *Я вільна і я щаслива* продуцент транспозиціонує в розгорнуту гіпотетичну картину руйнування вільного щастя гіпотетичними окупантами «*Якби в моє місто прийшов окупант...*». Текст записано за 8 місяців до початку повномасштабного вторгнення армії РФ, коли ще не було тривоги в суспільстві, але ця об'єктивована свідомістю чи підсвідомістю гіпотетична картина вражає своїм пророчим змістом: *Якби в моє місто прийшли вороги, наприклад, ті ж росіяни, і почали вбивати моїх родичів, почали забирати моє майно, лізти в мою хату, яку я роками тяжко зводила з чоловіком, а ще би мене відсиляли до Сибіру як куркуля... Я б не потерпіла окупантів і перше, що би я зробила, – я би взяла до рук зброю і не одного окупанта я би знищила. Ворогові ми дамо відсіч у будь-якому випадку, і хай ніхто не надіється. Тому що ми своє життя ставимо на вітвар незалежності України: або воля, або смерть. Іншого виходу нема. Іншого виходу ми не маємо* (Тетяна, 48 років, Сколе).

Така транспозиція – це не просто стимулювання когнітивної діяльності адресата з метою уточнення сказаного. Це інтенція транслювати істинність своїх поглядів, що спираються на історичні сценарії (*росіяни, куркулі, Сибір*), а також запрограмувати адресата на таку саму рішучу модель поведінки аж до самопожертви (ця установка втілена в конструкції зі значенням взаємовиключення: *або воля, або смерть*, у категоричності суджень, їх синтаксичному дублюванні: *Іншого виходу нема. Іншого виходу ми не маємо*). Сценарії радянської окупації – це не персональні історії авторки наративу, це колективна історична пам'ять. Еквівалентами для тлумачення відчужень щастя й свободи мовомислення сучасної людини оповідачка обирає історичні факти поневолення попередніх поколінь.

Дух незалежності є атрибутом бойків. Така чітка самоідентифікація корелює зі специфікою категоризації світу навколо. Одиницями виміру простору й часу постають персоналії завойовників або фактаж визвольної боротьби: *Колись у нас була і Австрія, а далі була і Польща, а тоді вже*

німці, а далі Радянський Союз (Анна, 70 років, Славсько); *За Польщі почав формуватися український супротив. Коли в тридцять дев'ятому прийшли воїни Сталіна, то всьо підпілля переключилося на совєтів. А в сорок другому році ще й переключилося на німців* (Володимир, 65 років, Верхнє Синьовидне).

Наявність семантем 'незалежність' і 'визвольна боротьба' виявляємо на перетині понятійних полів концептів ВОЛЯ й ГОРА. Гірський рельєф – топографічна особливість Карпатського краю. Закономірно, що етносвідомість бойків, їхня матеріальна та духовна культура якнайтісніше пов'язані з гірським мікросвітом. Гірська природа, давні й сучасні образи, факти, легенди посідають стабільне місце в наративах сучасних горян. Значущість гори як символу, священного місця, стрижня організації мікрокосму бойки виявляють, наприклад, влітаючи в усю тканину наративу образи гірської природи (*Наїхали у гори три хани та й тут поселилися, заснували село. І називається не Триханів, а Труханів... Я ходив, та нема грибів; На Різдво колядують, збираються колядники... Дівчата, оте дерево має вісімдесят-сто років... Річка-невеличка, голуба ялина, а то смерічка, а то голуба ялина, то тоже смерічка* (Юрій, 55 років, Труханів), або емоційно обстоюючи історичну назву гори, свідомо надзвичайно розгалужуючи канву оповіді, бо це важливо (*А бабуся моя з того другого села, там, де гора Писана. <...> Тепер її називають Захар Беркут, але вона Писана Криниця, гора. <...> Чому її назвали гора Писана – вона дуже красива, полого, полонина там, там дуже багато красивих квітів, дівчатка, там надзвичайно! Навесні ми колись як пішли туди, там такі гвоздіки! Отакі, як долоня! Різнокольорові. Там дуже гарно!* (Анна, 70 років, Славсько), чи рефлексуючи над взаємозв'язком людини й рідної природи (*Навіть церква. На що бойко дивився, коли будував церкву? Церкви були побудовані так, як смерека росте...* (Ігор, 61 рік, Сколе).

Та одночасно ми виявляємо в зоні ядра концепту ГОРА семантеми 'незалежність' і 'визвольна боротьба'. Вони вербалізуються, зокрема, в синтаксичній синтагматичі: *Тут гори, тому традиції українства тут були міцні* (Володимир, 65 років, Верхнє Синьовидне). Семантичні відношення наслідку в цій конструкції абсурдні: значення 'національна свідомість' не впливає з факту 'гірська місцевість' для прескриптивної граматики. Та для бойків причиново-наслідковий зв'язок цих понять очевидний і логічний. Розгортання думки базується на значенні лексеми ГОРА 'осереддя національно-визвольної боротьби'. Більше того, цей не зафіксований у словниках лексико-семантичний варіант у мовній практиці бойків претендує на пряме номінативне значення.

Актуалізація теми ГОРА в наративах насамперед викликає стійкі асоціації з героями визвольного руху: *Писана Криниця, гора. Тут, може, й більше як років триста, ходив з побратимами Олекса Довбуш* (Анна, 70 років, Славсько); *Слава українського стрілецтва почалася із гори Маківки* (Андрій, 60 років, Тухля); *На Мласті багато похоронених, на Маківці багато похоронених* (Стефа, 78 років, Славсько). Ці приклади свідчать ще й про те, що для структур пам'яті однаково значущими є герої і давньої, і нової історії.

Інтенсивною є взаємодія концептів ВОЛЯ і ЛЮДИНА. До структур обох концептів входить семантема 'патріот'. У мовно-культурному просторі Бойківщини ця семантема – базовий ідентифікатор особистості. Цікаво, що ядро концепту ЛЮДИНА в досліджених говірках Слобожанщини не містить структурно-семантичного складника 'патріот'. В аналогічних сценаріях у наративах слобожан ключовим ідентифікатором особистості виступає складник 'професія (рід занять)'. Порівняймо:

Розкажіть про свого діда (батька) / родину	
Слобожанщина	Бойківщина
'професія'	'участь у визвольному русі' / 'рівень національної свідомості'
<i>Батько все життя проробив ... ну в нього писалося «мостовицк»... Викладав дороги (Зоя, 67 років, Токарівка)</i>	<i>Тато був з дев'ятого року, мама – з вісімнадцятого. Тато був спочатку в «Доресті», потім в ОУН (Володимир, 65 років, Верхне Синьовидне)</i>
<i>Дід, діда я вобщє не знаю, він молодим помер, кажуть, ще... Я його даже не знаю, а бабуса тожє працювала у колгоспі, на огородній бригаді працювала, бабусю знаю (Надія, 76 років, Вільшана)</i>	<i>Люблю його, моє село. Ту мої батьки ся родили, бабї ся родили, діди, брат в мене був такий дуже націоналіст (Стефа, 79 років, Славсько)</i>

Одиничною в текстах бойків зафіксована мовна об'єктивація уявлень про людину як насамперед про представника певної професії – *То історик*, але мовомислення визначає цю інформацію як недостатню й одразу скеровує наратив у напрямі уточнення, що, звісно, лежить у площині рівня національної свідомості: *То історик. Батько його був в українських січових стрільцях* (Володимир, 65 років, Верхне Синьовидне).

Фіксуємо участь чуттєво-образних механізмів у концептуалізації структур знань про національно свідому людину, патріота. Наприклад, відомості про батька впорядковуються у свідомості одного з інформаторів, а потім, відповідно, вербалізуються в образах національно значущих історичних постатей: *Мій батько був з того самого року, що Бандера: той першого січня дев'ятого року, а тато був, ну він не міг інакше народитися – на день Шевченка, дев'ятого березня* (Володимир, 65 років, Верхне Синьовидне).

Мовно-ментальні структури слобожан також використовують чуттєві одиниці для образотворення, але вони зовсім іншої природи. Аналогічне словесне вираження спогадів про батька демонструє успадкованість міфологічного мислення, що втілено в образах природи. Порівняймо: *Як чувствував батько в той день [наближення смерті]: шо оце він ішов тільки сонце, ще сонце не сходило, він їхав всігда .... А то вже сонце сходило, вже сонце сходило і оце зробилося таке...* (Ольга, 72 роки, Токарівка).

Тканина наративу фіксує засвоєння і «присвоєння» багатівікового колективного досвіду етніч-

ної групи. Автентична свободолюбність, якою пронизані наративи бойків, вписана в контекст міфологічної свідомості. Світ гір, незламність духу свободи, легендарні персонажі сплітаються в оповідях про історію землі так само, як вони переплетені у психіці людини, – таку цілісність витворили культурний і чуттєвий досвід бойків. Розповідь мешканки селища Славсько Анни про легендарного героя Захара Беркута є абсолютно інтеріоризованою. Культурно значуща для всього українства історія, художньо переказана й увіковічена Іваном Франком, для Анни – це так само величний факт, але це історія її маленької батьківщини, її предків, її етнічної групи, це її особиста історія. Мовні формули *був у нас, аж сюди прийшли*, емоційно перебільшене побоювання як для історичного факту сімсотрічної давнини *А то були б вони (монголи), я не знаю, куди б пройшли*, відсутність посилання на Франка (адже Анна ближча до цієї історії, вона відчуває причетність до цих подій, досі переживає страх і гордість, а Франко лише переповів легенду), факт привласнення цієї історії спонукає інформаторку припустити *Ви, певно, не чули того*. Отож витворена в етнічно-культурному просторі концептуальна структура стала невід'ємною частиною особистості: *Захар Беркут – то колись був у нас, якщо... ну... ви, певно, не чули того, тут такий був голова, як то кажуть, села, колись був староста... називали. І коли сюди, монголи аж сюди прийшли, татаро-монголи, і там село Тухля за нами, там така дуже полого рівнина. І там дуже була велика битва! Там з усіх сіл люди походилися і*

тих монголів не допустили далі. А то були б вони, я не знаю, куди б пройшли! І назвали потім... там є гора Захар Беркут, бо він називався Захар і Беркут прізвище таке мав, той староста (Анна, 70 років, Славсько). Така репрезентація чуттєвого й соціально-історичного досвіду одночасно є втіленням ціннісного судження.

Активізація ментальних утворень, пов'язаних з поняттям ВОЛЯ, стимулює онтологічне осмислення категорій ЗАВОЙОВНИК – ЗАХИСНИК. Категоризація цих понять, а згодом вербалізація кодифікованого знання про завойовника і захисника, окрім іншого, здійснюється через рефлексію щодо мовного коду й у спосіб переключення мовного коду. Так, концепт ЗАХИСНИК включає семантему 'мовна стійкість'. Українська мова усвідомлюється як фортеця, що не гірше за зброю боронить суверенітет держави. Вияв патріотизму через мовну стійкість декларується в наративах як ще одна базова чеснота бойка.

Гумористичним настроєм забарвлені розповіді про опір земляків зросійщенню мовного простору: *Мій брат возив хліб. А на всіх машинах в радянський час було написано «Хліб». А він після ремонту написав собі «Хліб»* (Оксана, 62 роки, Славсько); *А там в Гірному грамотей... Вони написали велику табличку «Горное». Та знайшовся якийсь мудрагель, серед ночі взяв фарбу, закреслив, написав «Гірне» через «і»* (Володимир, 65 років, Верхнє Синьовидне).

Водночас росіянізми використано для організації структур знань про ЗАВОЙОВНИКА, але вже як негативно-оцінне маркування концепту: *підлілля переключилося на советів* (Володимир, 65 років, Верхнє Синьовидне); *Та прийшла Совецька власть ... позабирали всьо* (Юрій, 55 років, Труханів); *А інших людей – на Сибір, там необъятные просторы* (Ігор, 61 рік, Сколе); *І німець далі, як вже прийшли туді тіпа рускіє, німець йому каже: «Лишайся тут...»* (Ігор, 69 років, Тухля); *Прийшли руські, хто мав господарство – забирали* (Надія, 66 років, Славсько).

Концептуальна структура поняття ВОЛЯ містить семантичний складник 'обмеження прав і свобод', що особливо виразно об'єктивується в спогадах про особисте життя. Розповіді про дитинство, молодість, родину, одруження, професійну діяльність опосередковані інформацією про персональну несвободу. Причому цей компонент іноді конкурує з іншими, які формально більшою мірою мали б репрезентувати особисту інформацію.

Наприклад, одиниця пам'яті ОДРУЖЕННЯ в наративі 89-річної Анни із села Гребенів оптимізується імпульсом 'обмеження прав і свобод', у результаті цього генерується текст-обрамлення з мікросемою 'заміжжя' у вступі й висновку; натомість основна частина композиції – це розлога оповідь про окупацію «советами» / «кегебістами» рідної хати й рідного краю:

Композиційні частини	Текст-реакція на стимул-питання «Ви пам'ятаєте своє весілля?»	Актуалізовані мікросеми
Вступ	– Пам'ятаю моє весілля... У церкві ні, весілля було в чужій хаті.	'заміжжя'
Основна частина	Бо нас відтам виселили. Не хотіла мама йти з хати. Не хотіла, бо, ну, знаєте, як то св'ята хата. А як прийшло КГБ – вигнало: «Уйдіть!». Мама не хотіла. Зірвали підлогу, завалили комин у хаті – дим на хату. «Бо здесь, пока ви не выйдете, – каже, – бендеровці не переведуться», бо казали, що ми їсти їм даємо. Та й було так, що давали люди... <...> КГБ переслідувало УПА, бендерівців і нас звідтам виганяли...	'кегебісти' 'переслідування' 'обмеження прав і свобод' 'бендерівці' 'УПА' 'підтримка борців за свободу'
Заклучна частина	А я вийшла заміж в вісімнадцять років. (Анна, 89 років, Гребенів)	'заміжжя'

Не можна виключати, що концепт ОДРУЖЕННЯ у структурах пам'яті інформаторки наповнений традиційними елементами, такими як 'весільний обряд', 'доля' й подібними. Але ці зв'язки не збуджуються і не виявляються в наративі. Натомість як відповідь на слово-стимул *весілля* маємо неповторну модель активації вершин інформаційної сітки: це спогади й рефлексія про поневолення та безчинства завойовників.

2. Семантична організація концепту ВОЛЯ в МКС слобожан

Відповідники мовно-ментальних структур концепту ВОЛЯ в позамовній картині світу слобожан – це насамперед трудова активність і пов'язані з нею відчуття.

Ядром структури концепту є семантема 'привілля', що активується в розповідях про працю на землі. У процесі роботи люди споглядали безкраї поля, живописні схили ярів, широчінь картин рідної природи – усе це формувало естетичний досвід, стимулювало почуття радості й захвату, витворювало стан душевної рівноваги: *А вобщє я ветеринарний техник. І оце запрягаю коня і їду*

у село, по відділеннях, і ото як уже пройду і їду наоборот отам побіля посадок, де той лісок там ото, цвітки збирала, там по ярку полазю – до того там приємно, таке шо роздоле, цвітки цвітуть! (Ольга, 72 роки, Токарівка).

Щоденна праця на тлі широких вільних просторів спонукала до вияву емоційно-чуттєвої сфери через пісню: *А ще десь отуда за село два кілометри там буряки були. Ідуть, ну ладно, туди це, може, знаєте, хто проснувся, хто ні – співають. Ну йдуть уже назад, це ж уже понаможуються так, вироблені, <...>, ідуть – співають. Вечером ідуть – співають* (Ольга, 72 роки, Токарівка); *Нада було спалувать буряк, нада було кукурузу палоть. <...> І я з бабушкаю хадила палоть. Я гаварю: «Я піду». – «Та яке піду, як там, я не знаю, кілометрів п'ять рядочок з буряка!» – «Нет, я піду». Ішла, і палола. Мені нравилось! А бабушки співали!.. Вони співають – я палю. І я ж слухаю отако і палю буряк, ну, все, і травичку.. Мені це нравилось...* (Ольга, 30 років, Куп'янськ).

Отже, особливість ландшафту й звична для селян і містян Харківщини робота на землі перебувають у взаємній залежності, стимулюючи вербалізацію семантики 'привілля', якої ми не фіксуємо в лінгвокогнітивній репрезентації концепту ВОЛЯ в бойків. Очевидно, зовсім інші особливості рельєфу, ґрунтів і рослинного світу Бойківщини не спонукали до духовної насолоди просторами: *У нас на землі добре камінь родить і через рік чорниця. Так шо можна з горóда назбирати камінь на фундамент хати* (Ігор, 50 років, Славськ); *У нас тут практично й нічо не родить. Ну у нас така земля, ви розумієте. Картопля і та не родить* (Василь, 62 роки, Славськ); *Колісь зовсім, бува, не вродить, але люди роблять. Робиться, а нічого з того нема. А в нас така, знаєте, земля, не є чорна – кам'янистий ґрунт* (Марія, 56 років, Либохора); *Той кусень землі, чи він дасть, чи не дасть... Кісна, як у нас старі люди казали, але то є м'я [земля]* (Ольга, 66 років, Тухля).

В обох говірках вербалізується семантичний складник 'обмеження прав і свобод'. Але якщо в говірках Бойківщини він об'єктивується насамперед у контексті історій про поневолення рідної землі окупантами, то в наративах слобожан – знову ж таки через рефлексії щодо трудової діяльності. Праця як джерело гармонії й натхнення одночасно поставала інструментом поневолення людини, обтяжувала, позбавляла можливості вийти за межі рутинного кола обов'язків, а отже, почуватися незалежно.

Інтегрування понятійних полів ВОЛЯ і ПРАЦЯ втілюється в таких мовленнєвих формах: [– *Що для вас значить воля?*]/ – *Як виполола город – і вільна* (Тетяна, 60 років, Колодязне); *Така жизня. Неважна. День і ніч чортуйся, й чортуйся, й*

чортуйся. Як ото кажуть... Хіба ж ти не лятимешся – день же й ніч... Там свиней оно восьмеро – попробуй їх... їсти дати. Бройлерів держали по сто штук. Вутят по шісдесят – по сьмдесят... (Катерина, 77 років, Вільшана); А я робила оце скільки... двадцять год, без виходних! Триста шисят п'ять днів в году! Така робота... (Катерина, 77 років, Вільшана); Работав на тракторі. Скот тут. Жена, двоє дітей. І не получилось мені... Півтора года отучився і бросив. <...> Не було можливості нікуди поїхати. Ходиш за ними [худобою], прибираєш весь день. Усе життя праця. Відпочинку не було (Анатолій, 64 роки, Токарівка). Вияв негативної оцінки у виразності емоційними словами та повторами конструкцій: *день і ніч / день же й ніч; весь день / усе життя; чортуйся, й чортуйся, й чортуйся.*

У наративі іншої оповідачки ті самі інтегральні семи у значеннях слів ПРАЦЯ і НЕВОЛЯ (ПРАЦЯ = НЕВОЛЯ) – 'безперервність', 'монотонність', 'обтяжливність', 'несвобода' – мають позитивну конотацію, яку маніфестують: а) емоційна лексика (*Я не жалію ни одной мінуточки, шо моє дитинство... яке б воно..., як би там не важко було: і мама на роботі, і заставляла картошку... на картошкі бур'ян рвать, і воду насить, і вправляється, і прибирає в хаті...), б) градація сурядних понять (*а було п'ять, і по шість, і по дев'ять гектар...), в) протиставлення (Це було важко. Но, тєм не менєс, я рада, шо має дєтство прошло там)* (Ольга, 30 років, Куп'янськ).*

Амбівалентну конотацію спостерігаємо ще в одному наративі (схвальний факт засобом слова з негативною експресією): *Тут було сорок шоферів, сорок механізаторів, ферми були, роботи були, роботою душили... <...> Було все тут: роботи повно було, молодьожі повно було, а тепер уже ж воно ... все одійшло...* (Надія, 60 років, Токарівка).

Індиферентність слобожан до ідеологічних засад організації трудового процесу «радянських» часів демонструє семантичний складник 'праця як основа життєдіяльності' зі схвальною конотацією: *У колгоспі харашо жилися, раньше все воно було, і садили все, <...> і платили непогано, і воно ж все раньше дешевше було, чим зараз, так шо при колхозі жились харашо* (Любов, 62 роки, Дворічна); [– *А шо люди кажуть, коли краще жилися, коли були колгоспи чи зараз?*] – *Не, ну я ж тоже пам'ятаю, ну лучше, канєшно, було при колхозі. Да, при колхозі. <...> Ну, жили вобщє! А щас шо ж, паї тіки і всьо...* (Наталія, 44 роки, Колодязне); [– *Скажіть, будь ласка, було за колгоспів краще чи тепер жити?*] – *Неплохо тоді було... Неплохо було* (Анатолій, 64 роки, Токарівка).

Трудовні це тоді получали. <...> Ну, на трудодні тоді давали там зерна... тоді якісь копійкі в кінці году... <...> Раньше в селі було

багато роботи (Катерина, 77 років, Вільшана); Бабушка завжди утрим наготовить собі тортачок, тятючку, водички ілі молочка бутылочку. А я говорю: «Бабушка, куда ти собралась?». «А я, – говорит, – іду палочку зароблять. Трудодень (Олександра, 72 роки, Куп'янськ).

Був ставок. Тепер його загрибли. Дуже здоровий. Є вода, але... Орендарі взяли в оренду й загрибли. Поки не було хазяїв, було краще (Тетяна, 60 років, Колодязне)

Ці лінгвокультурні факти засвідчують архетип народу-трударя, для якого праця – це найвища цінність, найбільш властива людині форма існування.

Висновки і перспективи подальших студій. Культурно-лінгвістична інтерпретація діалектних текстів засвідчила виразні автентичні структури організації концепту ВОЛЯ в українців Бойківщини і Слобожанщини.

Бойки концепт ВОЛЯ репрезентують як одну з базових категорій організації мікроуніверсуму й сутності бойка – волелюбної особистості, здатної героїчно захищати свою незалежність і незалежність свого краю навіть ціною власного життя.

У слобожан семантичні складники концепту ВОЛЯ об'єктивуються через концептуальний простір категорій земля, праця, природа, пісня. Ментальна взаємодія цих культурних констант утілюється в піднесеному стилі оповіді, народній поезії, своєрідності лексико-семантичного рівня. У картині світу слобожан засвідчено архетип господаря, який працює на землі й переживає з нею глибокий емоційний зв'язок, відчуває гармонію лише в праці на землі.

У формуванні обох архетипів важливу роль відіграє категорія воля. Для волелюбної особистості бойка це необхідність зовнішньої незалежності та свободи, що базується на високому рівні національної самосвідомості. А для архетипу землероба-слобожанина домінує відчуття внутрішньої свободи й гармонії з одночасно властивою суспільно-політичною маргінальністю. З одного боку, слобожанам не властиво ставити в пріоритет соціальні проблеми, з іншого – спровокувати протест може позбавлення внутрішньої свободи, права реалізуватися на своїй землі.

Перспективою дослідження вважаємо порівняльний аналіз лінгво-семантичних складників концепту ВОЛЯ в українському говірковому і художньому дискурсах, що, як прогнозуємо, засвідчить динамічні процеси в структурі концепту. В аспекті різнодискурсивного порівняльного аналізу лінгво-семантичних складників плануємо дослідити динаміку (чи статичність) інших значущих етнокультурних концептів у картині світу українців.

ПОВНІ НАЗВИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ (ДЖЕРЕЛ)

Бойківщина:

Верхне Синьовидне – смт Вєрхне Синьовідне Сколівської міської громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Гребенів – село Гребенів Сколівської міської громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Либохора – село Либохора Славської селищної громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Сколе – місто Сколе Стрийського р-ну Львівської обл.

Славсько – смт Славсько Стрийського р-ну Львівської обл.

Труханів – село Труханів Сколівської міської громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Тухля – село Тухля Славської селищної громади Стрийського р-ну Львівської обл.

Слобожанщина:

Вільшана – село Вільшана Дворічанської селищної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.

Дворічна – смт Дворічна Куп'янського р-ну Харківської обл.

Колодязне – село Колодязне Дворічанської селищної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.

Куп'янськ – місто Куп'янськ Харківської обл.

Токарівка – село Токарівка Дворічанської селищної громади Куп'янського р-ну Харківської обл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потєбня А. Мысль и языкъ. 2-е изд. Харьков : Типографія Адольфа Дарре, 1892. 228 с.
2. Крехно Т. І., Кордулян М. І., Жукова А. І. Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини (на матеріалі текстів Куп'янщини). *Лінгвістичні дослідження*. 2022. Вип. 56. С. 268–282.
3. Демченко Н. Д., Чала А. Г., Сапелка К. В. (2023). Концепт ГРОМАДА в слобожанських говірках як репрезентант єдності українського суспільства. *Лінгвістика*. 2023. № 2 (46). С. 5–15. URL: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2022-2-46-5-15>
4. Міняйло Р. В., Гейдел А. М. Лінгво-семантична палітра концепту ДОЛЯ в слобожанському і бойківському говірковому дискурсі. *Записки з українського мовознавства*. 2023. Вип. 30. С. 174–184.

REFERENCES

1. Potebnya A. (1892). *Mysl' i yazyk [Thought and language]*. 2nd edition. Khar'kov : Tipografiya Adol'fa Darre. 228 p.

2. Krekhno T. I., Kordulian M. I., Zhukova A. I. (2022) Lihvokohnityvna reprezentatsiia kontseptu PRATSIA v hovirkakh Tsentralnoi Slobozhanshchyny (na materialy tekstiv Kupianshchyny) [Linguistic representation of PRATSIA in the dialects of the Central Slobozhanshchyna (on the materials of the texts of the Kupyanshchyna)]. *Linhvistychni doslidzhennia* (Vol. 56), (pp. 268–282) [in Ukrainian].
3. Demchenko N. D., Chala A. H., Sapelka K. V. (2023) Kontsept HROMADA v slobozhanskykh hovirkakh yak reprezentant yednosti ukrainskoho suspilstva [The concept of COMMUNITY in the Slobojan dialects as a representative of the unity of Ukrainian society]. *Linhvistyka* (Vol. 2 (46)), (pp. 5–15). <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2022-2-46-5-15> [in Ukrainian].
4. Miniailo R. V., Heidel A. M. (2023) Lihvo-semantychna palitra kontseptu DOLIA v slobozhanskomu i boikivskomu hovirkovomu dyskursi [Lingvo-semantic palette of the concept of FATE in the Slobozhansky and Boykivsky dialect discourse]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva* (Vyp. 30), (pp. 174–184) [in Ukrainian].